

ДИСКУСІЇ ПРО РЕЛІГІЇ ТА ВІЙНУ В УКРАЇНІ

ПРАВОСЛАВ'Я ТА ВІЙНА

DOI: 10.71294/ersj.2022.03

Володимир Бурега

**Українська Православна Церква
перед викликом війни
(лютий – початок червня 2022 р.)**

Volodymyr Bureha

**Ukrainian Orthodox Church
Facing the Challenge of War
(February – early June 2022)**

Abstract. The article is dedicated to the processes in the Ukrainian Orthodox Church (UOC) during the first three months of the escalation of the Russian-Ukrainian war. The author reconstructs the key events of church life over the course of February-May 2022 and shows that the Primate of the UOC consistently took a patriotic position, condemning Russian aggression from the first day of the escalation. The Church launched a wide range of humanitarian activities aimed at helping refugees and internally displaced persons and regularly provided assistance to the Armed Forces of Ukraine. To the contrary, the Moscow Patriarch Kirill unequivocally sided with the aggressor, which caused mass indignation among the parish clergy of the UOC and led to a movement calling against commemorating Patriarch Kirill during the service, which eventually developed into calls for the complete separation of the UOC from the Moscow Patriarchate. Consequentially, the most determined part of the clergy (more than 430 people) appealed to the heads of all the autocephalous Churches of the world with a call to bring Patriarch Kirill to the church court. The beginning of the war also caused a noticeable aggravation of state-church relations. Local authorities began to make decisions on banning the activity of UOC communities. An assembly of bishops, clergy, and

laity was called by the Holy Synod of the UOC on May 27 in Kyiv, which grew into the UOC Council, which made fundamental changes to the UOC Statute and severed the connection of the UOC with the Moscow Patriarchate. While this constitutes a serious breakthrough for the UOC,, the author concludes that the status of the Ukrainian Orthodox Church can only be fully resolved only after the end of the war.

Keywords: Ukrainian Orthodox Church, Russian Orthodox Church, Kyiv Metropolitan Onufry, Moscow Patriarch Kirill, Russian military aggression, Sumy Eparchy of UOC, Local Orthodox Churches, Verkhovna Rada of Ukraine, Office of the President of Ukraine, Statute of UOC.

Я пишу ці рядки в той час, коли минуло вже 100 днів від початку військового вторгнення Російської Федерації в Україну. Цілком очевидно, що ця війна залишить глибокий слід в усіх сферах життя нашої країни. Не буде винятком і життя релігійне.

У цьому нарисі зосереджуся на тих процесах, які відбувалися протягом 100 днів війни всередині Української православної церкви (яка донедавна перебувала в єдності з Московським патріархатом, далі – УПЦ). Після початку російської військової агресії в УПЦ відбулися настільки глибокі зміни, що вони не можуть не вплинути на подальший розвиток православ'я в Україні.

Початок: засудження агресії

В українській суспільній свідомості досить міцно закріпився образ УПЦ як «московської церкви». Після 2014 р. в українських ЗМІ регулярно з'являлися звинувачення УПЦ у колаборації з країною-агресором. Єпископів і священників УПЦ журналісти підозрювали у прямій співпраці з російськими спецслужбами (Щоденний Львів, 2018; Омельченко, 2019; Дорогань, 2021).

Виходячи з подібних стереотипів, природно було б очікувати, що після вторгнення російських військ в Україну УПЦ повністю стане на бік агресора. Однак нічого такого не сталося. Вже в перший день війни предстоятель УПЦ Блаженніший митрополит Онуфрій оприлюднив два звернення (перше – письмове, друге – у відео-форматі), у яких чітко засудив російську військову агресію та закликав російську владу негайно припинити військові дії проти України. Він також висловив підтримку українським воїнам і назвав війну росіян проти українців Каїновим гріхом (Онуфрій, 2022a). Отже, уже в перший день війни предстоятель УПЦ чітко і недвозначно висловив свою позицію.

Ці заяви митрополита Онуфрія викликали підтримку і серед духовенства УПЦ, і з боку держави. Зокрема, радник Президента України Олексій Арестович у одному зі своїх інтерв'ю цілком позитивно оцінив позицію предстоятеля УПЦ (Арестович, 2022).

У понеділок, 28 лютого 2022 р., було оприлюднено Звернення Св. Синоду УПЦ з приводу війни. Воно було написане набагато м'якше, ніж перші заяви митрополита Онуфрія. Однак потрібно пам'ятати, що до складу Св. Синоду входять і ієрархи з тимчасово окупованих територій (зокрема, митрополит Донецький Іларіон та митрополит Симферопольський Лазар). Можна припускати, що саме їхня участь в обговоренні тексту звернення зумовила певне пом'якшення формулювань. У цьому документі містився заклик до Президентів Росії та України «зробити все можливе, щоб покласти край гріху збройного протистояння двох наших братніх народів і почати переговорний процес». Також синодали звернулися до Московського патріарха Кирила з закликом «сказати... першосвятительське слово щодо припинення братовбивчого кровопролиття на українській землі і закликати керівництво Російської Федерації до негайного припинення бойових дій» (Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ, 2022с). Але наскільки нам відомо, УПЦ не отримала від патріарха Кирила жодної відповіді на це прохання...

Гуманітарна діяльність УПЦ

Окрім засудження військової агресії Росії вже з перших днів війни УПЦ розгорнула широку благодійну діяльність, спрямовану на допомогу біженцям, вимушеним переселенцям і тим, хто опинився в зоні бойових дій. За офіційними даними, упродовж перших трьох місяців війни понад 13 тисяч переселенців були розміщені у храмах і монастирях УПЦ. Щодня волонтери УПЦ годували близько 6 тисяч людей, а понад 2 тисячі осіб щодня отримували гуманітарну допомогу.

УПЦ надавала підтримку і Збройним силам України та формуванням Територіальної оборони. За словами митрополита Онуфрія, військовим було передано амуніції на півтора мільйона гривень. Для потреб ЗСУ було придбано 20 автомобілів. Військовим та їхнім родинам Церква передала 190 тонн гуманітарної допомоги (Онуфрій, 2022b).

Особливим напрямком благодійності стала співпраця УПЦ з іншими помісними православними церквами. Наприклад, за даними Чернівецько-Буковинської єпархії лише тільки Румунська

православна церква передала в Україну через посередництво УПЦ понад 1000 тонн гуманітарних вантажів (Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ, 2022a).

Окрім того, УПЦ робила спроби реалізувати свій миротворчий потенціал. Добре відомо, що, починаючи з 2014 р., священники УПЦ неодноразово виступали посередниками в переговорах зі звільнення українських військовополонених на Донбасі. Тому й тепер були спроби актуалізувати цей досвід. Зокрема, 10 березня 2022 р. митрополит Онуфрій оприлюднив звернення, у якому закликав військових «забезпечити реальні гуманітарні коридори для невідкладної евакуації мирних жителів із населених пунктів, що знаходяться на лінії вогню, та гарантувати їхню безпеку». Одночасно він просив «виявити людське співчуття та християнське милосердя, організувати видачу поранених та здійснити обмін військовополоненими» (Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ, 2022b). Результатом цього звернення стала організація гуманітарного каравану УПЦ до Маріуполя, який доставив до міста 90 тонн продуктів і медикаментів (Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ, 2022h). 12 березня 2022 р. Президент України Володимир Зеленський у своєму зверненні подякував представникам УПЦ, які долучилися до захисту гуманітарного коридору у Маріуполь (Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ, 2022f).

У квітні за кілька днів до свята Пасхи митрополит Онуфрій оприлюднив ще одне звернення, пов'язане з ситуацією в Маріуполі. Він закликав у період зі Страсної П'ятниці (22 квітня) до Великодня (24 квітня) на території міста Маріуполь та його околицях забезпечити режим припинення вогню й надати гуманітарний коридор для проходження молитовної ходи до заводу «Азовсталь» з метою надання невідкладної допомоги та виведення мирних жителів. Також передбачалося, що така хода зможе вивезти поранених військових і забрати тіла загиблих (Онуфрій, 2022c).

Після цього група священників УПЦ відправилася в зону бойових дій, однак сподівання та те, що їм вдасться забрати людей із території «Азовсталі» не виправдалися. Як розказав пізніше один із учасників цієї місії протоієрей Сергій Ющик, вони протягом п'яти днів перебували у Маріуполі в безпосередній близькості від «Азовсталі», але так і не отримали дозволу дістатися до території підприємства (Київська духовна академія і семінарія, 2022).

У травні митрополит Онуфрій зробив ще одну спробу врятувати захисників Маріуполя. 8 травня він направив лист президен-

тові В. Путіну з проханням дозволити залишити Маріуполь усім, хто цього бажає (Онуфрій, 2022d). Але й ця ініціатива, на жаль, не мала успіху...

А проте, миротворчі зусилля УПЦ знайшли повну підтримку з боку держави та мали позитивний резонанс у суспільстві.

Позиція патріарха Кирила

Разючим контрастом щодо діяльності УПЦ у дні війни стала позиція, яку зайняв московський патріарх Кирил. Вже ввечері 24 лютого на офіційному сайті Московського патріархату з'явилося звернення патріарха Кирила, у якому він жодним чином не засудив військове вторгнення в Україну, а лише закликав «все стороны конфликта сделать всё возможное, чтобы избежать жертв среди мирных жителей» (тут і далі цитовано мовою оригіналу) (Кирилл, 2022a).

У неділю, 27 лютого, під час літургії у храмі Христа Спасителя у Москві патріарх Кирил прочитав молитву за Україну, в якій війна Росії проти України була названа внутрішніми «распрями и нестроениями» (Русская православная церковь, 2022a). А після літургії він виголосив промову, в якій буквально сказав: «Не дай Бог, чтобы нынешняя политическая ситуация в близкой нам братской Украине была направлена на то, чтобы злые силы, которые всегда боролись с единством Руси и Русской Церкви, одержали верх» (Кирилл, 2022b). Знову ж таки, у цих словах немає жодного осуду акту агресії Росії проти України. Що більше, ці слова дають підстави думати, що примус України до відмови від державного суверенітету та її насильницьке включення до складу Росії (а саме це, очевидно, було метою Росії на першому етапі війни), патріарх цілком схвалює.

13 березня 2022 р. під час літургії у храмі Христа Спасителя патріарх Кирил вручив головнокомандувачеві військами національної гвардії РФ В.В. Золотову ікону Божої Матері та надав своє благословення службовцям цієї державної військової організації. У подячному слові В.В. Золотов прямо сказав, що війська національної гвардії РФ беруть сьогодні активну участь у спецоперації Росії в Україні. При цьому Збройні сили України він назвав «нацистами». Патріарх, вислухавши промову Золотова, не висловив жодних заперечень (Русская православная церковь, 2022b).

3 квітня 2022 р. патріарх Кирил звершив літургію в головному храмі Збройних сил РФ у присутності численних російських військових. Ця літургія відбулася в той момент, коли в російсько-

українській війні відбувся перелом. Російські війська зазнали значних втрат та змушені були відступити, залишивши Київську, Чернігівську, Житомирську та Сумську області. Разом з тим були виявлені численні злочини російських військових (перш за все, у м. Буча на Київщині). Військовий дух російських збройних сил був суттєво підірваний. І в цій ситуації урочиста патріарша літургія в храмі, який вже став головним символом сучасного російського мілітаризму, була очевидною спробою піднести бойовий дух російської армії перед її новим наступом на Україну. Патріарх Кирил у своїй проповіді після літургії заявив, що спеціальна воєнна операція проти України – це захист безпеки та незалежності Росії, яким нібито загрожує загадкова «большая сила». Ця «сила», за словами патріарха, «противостоит силе нашего народа». Цілком очевидно, що під цією «силою» патріарх Кирил розуміє умовний колективний Захід, який нібито намагається «ослабить Русь», спровокувавши «междоусобную брань». Тому патріарх оцінив дії російських військових як цілком справедливі та виправдані (Кирилл, 2022с).

Усі ці слова та дії патріарха Кирила викликали в Україні обурення. Принципова незгода духовенства УПЦ з московським патріархом проявилася, перш за все, у так званому «русі непоминання».

«Рус непоминання»

Вже в перші дні війни священники УПЦ в різних єпархіях стали відмовлятися поминати на богослужінні ім'я патріарха Кирила (незважаючи на те, що Статут УПЦ на той момент передбачав обов'язкове поминання патріарха в усіх храмах УПЦ).

Одним із яскравих прикладів розвитку цього руху може слугувати ситуація, що склалася після початку війни у Сумській єпархії. Як відомо, вже з першого дня війни бої точилися на околицях міста Суми, а такі міста в Сумській області, як Охтирка та Тростянець, зазнавали потужних ударів ворожої артилерії. Існувала реальна загроза повної окупації області. І в цій ситуації кілька священників у Сумах заявили про свою відмову поминати патріарха Кирила і 28 лютого оприлюднили відповідне звернення до свого архієрея – митрополита Сумського і Охтирського Євлогія (Гутченка) (Serafim, 2022). Це звернення набуло масової підтримки: під ним поставили свої підписи близько сотні священників єпархії. Як наслідок, 1 березня митрополит Євлогій видав розпорядження про припинення поминання патріарха Кирила на території Сумської єпархії (Євлогій, 2022).

Невдовзі аналогічні заяви зробили і священники в інших єпархіях. «Рух непоминання» набув масового характеру. У різних регіонах України священники УПЦ і у проповідях, і у своєму спілкуванні з парафіянами, і на своїх сторінках у соціальних мережах стали відкрито висловлювати недовіру патріархові Кирилу. При цьому священники кількох єпархій УПЦ пішли ще далі й оприлюднили звернення до митрополита Онуфрія, у яких закликали до негайного скликання Собору УПЦ з метою повного відокремлення від Московського патріархату та проголошення автокефалії (Львівська єпархія УПЦ, 2022).

Цілком очевидно, що після початку війни кількість прихильників цілковитої незалежності УПЦ стала стрімко зростати. Однак спочатку ці настрої не знайшли підтримки з боку митрополита Онуфрія.

«Міжнародний церковний трибунал»

Після численних звернень до митрополита Онуфрія з закликами висловити недовіру патріархові Кирилу та розірвати будь-які зв'язки з Московською патріархією настав певний період очікування. Духовенство в регіонах сподівалося почути відповідь на свій запит. Однак керівництво УПЦ не оголосило якогось чіткого плану подальших дій та спочатку не пішло на скликання Собору.

Єпархіальні архієреї, не розуміючи позиції митрополита Онуфрія, у переважній більшості також утрималися від якихось публічних заяв щодо ситуації в церкві. Але одночасно з цим місцеві органи державної влади почали все активніше чинити тиск на громади УПЦ, вимагаючи від них переходу в юрисдикцію Православної церкви України (ПЦУ, детальніше про це буде сказано нижче).

Внаслідок цього настрої духовенства почали змінюватися. Стали появлятися низові ініціативи, які свідчили про спроби самоорганізації духовенства та мирян. Найбільшого резонансу на цьому етапі набув відкритий лист, який зініціював клірик Дніпропетровської єпархії УПЦ протоієрей Андрій Пінчук. Увечері 10 квітня 2022 р. на своїй сторінці у Facebook він оприлюднив звернення до предстоятелів помісних православних церков про необхідність провести церковний суд над Московським патріархом Кирилом (Пінчук, 2022). О. Андрій закликав предстоятелів «розглянути публічні заяви Московського патріарха Кирила щодо війни проти України та надати їм оцінку в світлі Святого Письма та Священного Передання Церкви». Крім того, він закликав розглянути на всеправославному рівні доктрину «русского міра», яку впродовж

багатьох років пропагує патріарх Кирил і яка стала одним із ідейних виправдань війни Російської Федерації проти України, а також дати цій доктрині оцінку з погляду православного вчення і, у разі засудження цієї доктрини, притягнути патріарха Кирила до відповідальності й позбавити права обіймати патріарший престол.

Упродовж кількох днів це звернення підтримали більше 430 священників УПЦ. Про нього подали новини провідні українські ЗМІ. Текст звернення було перекладено російською, англійською та грецькою мовами. Про ініціативу українських священників стали активно писати в іноземних виданнях.

Отже, ідеї, висловлені у відкритому листі прот. А. Пінчука, знайшли широку підтримку і серед духовенства УПЦ, і в суспільстві в цілому. Важливо звернути увагу на широку географію регіонів, священники яких підписали це звернення. Серед них є єпархії і Східної, і Західної, і Центральної України. Однак, найбільшу кількість підписантів дала Волинська єпархія (близько 100 чоловік). При цьому серед них є не тільки настоятелі храмів, але й благочинні, проректор та викладачі Волинської духовної семінарії тощо.

Це звернення й полеміка навколо нього чітко відобразили нові тенденції у внутрішньому житті УПЦ, на які треба звернути увагу.

По-перше, звернення стало низовою ініціативою духовенства, яке все більше обурювалося і позицією патріарха Кирила, і мовчанням своїх єпископів. Залишившись сам на сам із місцевою владою, яка все більше тиснула на громади та вимагала повного розриву з Москвою, священники почали брати ініціативу до своїх рук. Єпископи фактично втратили контроль над духовенством, а духовенство перестало боятися реакції єпископів на свої публічні виступи.

По-друге, якщо у перші тижні війни публічні заяви духовенства були орієнтовані на Київську митрополію УПЦ, то звернення від 10 квітня вже не містило закликів до керівництва УПЦ. Підписанти зверталися безпосередньо до представителів інших помісних церков. Це означало, що парафіяльне духовенство почало втрачати довіру не тільки до патріарха Кирила, але й до митрополита Онуфрія.

Взаємини з державою

Окремо треба сказати про те, що відбувалося після початку війни у взаєминах УПЦ з державною владою. Вже в перші дні війни органи місцевої влади почали активно діяти проти громад УПЦ.

Найбільш показовою в цьому була ситуація у Львівській області. Так, ще 28 лютого 2022 р. Городоцька міська рада Львівської області видала розпорядження про заборону на своїй території громад УПЦ (Городоцька територіальна громада, 2022). Після цього було примусово закрито парафію УПЦ, яка діяла поблизу Городка. Подібні процеси протікали і в інших районах Львівської області. Наскільки нам відомо після спілкування зі священниками УПЦ на Львівщині, їх викликали до місцевих адміністрацій та в ультимативній формі вимагали вийти зі складу УПЦ і приєднатися до ПЦУ. У разі відмови представники влади погрожували закриттям храмів та переданням церковного майна у користування громад ПЦУ.

У цій ситуації кілька громад УПЦ на Львівщині змушені були перейти до складу ПЦУ, хоча прості парафіяни УПЦ у переважній більшості не бажали такого переходу. Тому декілька громад на Львівщині прийняли рішення про вихід зі складу УПЦ та про перехід під омофор Константинопольського патріарха (зокрема, таке рішення прийняла громада УПЦ в м. Мостиська). Під час богослужіння настоятель почав поминати патріарха Варфоломія (Мостиська міська рада, 2022).

Подібні процеси відбувалися і в інших регіонах. Наприклад, 13 квітня 2022 р. Малинська міська рада Житомирської області ухвалила звернення до Верховної Ради України з закликом «якнайшвидше прийняти проєкт Закону України “Про заборону Московського патріархату на території України”» (Малин, 2022). Разом з тим було ухвалено звернення до священнослужителів і парафіян УПЦ на території Малинської міської територіальної громади, у якому містився відвертий ультиматум: «Якщо ви бажаєте і далі служити московському патріархату, то вимагаємо через 24 години звільнити церкви, які належать українському народу» (Малин, 2022).

На початку травня розпорядження про заборону діяльності УПЦ видали Конотопський міський голова А. Семеніхін (Семеніхін, 2022) та мер Броварів І. Сапожок (Сапожок, 2022).

Але, як відомо, такі рішення місцевих органів влади суперечили чинному законодавству, через що вище керівництво держави від них дистанціювалося. Заклики до жорстких дій проти УПЦ не знайшли підтримки ні в Офісі Президента, ні у Верховній Раді України.

Наприкінці березня до Верховної Ради були подані два законопроекти, які передбачали цілковиту заборону діяльності УПЦ. Перший із них (№ 7204 від 22.03.2022, оприлюднено 28.03.2022)

ініціювала народна депутатка України Оксана Савчук, членкиня політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Свобода» (Верховна Рада України, 2022a). Другий (№ 7213 від 26.03.2022, оприлюднено 28.03.2022) – ініціювали народні депутати від фракції «Голос» (Верховна Рада України, 2022b). Аналіз обох законопроектів, здійснений незалежними експертами, показав, що положення цих законопроектів не узгоджуються ані з Конституцією України, ані з чинним законодавством. Тому перспективи їхнього схвалення Верховною Радою України були оцінені як близькі до нуля (Хаварівський, 2022).

Негативно на ці законопроекти відреагували і в Офісі Президента України. Зокрема, радник голови Офісу Президента Михайло Подоляк закликав не спекулювати на релігійних питаннях і визнав, що ухвалення таких законопроектів може призвести до дестабілізації суспільної ситуації в Україні (Подоляк, 2022).

Негативно про перспективи ухвалення тих законопроектів висловився і Голова Верховної Ради Руслан Стефанчук. 25 квітня в інтерв'ю виданню «РБК-Україна» він повідомив, що у Верховній Раді досягнуто консенсусу, що під час війни ці законопроекти розглядати не будуть, оскільки вони «розколюють суспільство» (Стефанчук, 2022).

Одночасно з огляду на рішення щодо законопроектів центральні органи влади не намагалися спинити хвилю рішень, спрямованих проти УПЦ, які схвалювали в різних регіонах.

Собор УПЦ та зміна її статусу

Отже, протягом березня-квітня 2022 р. всередині УПЦ постійно зростало напруження. Почала складатися типова «революційна ситуація», коли «низи» вже не хотіли жити по-старому, а «верхи» більше не могли керувати по-старому. Нарешті, 12 травня у Києві відбулося засідання Священного Синоду УПЦ, на якому було оголошено про намір скликати зібрання за участі єпископів, священників, монахів та мирян «для обговорення проблем церковного життя, що виникли внаслідок війни» (Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ, 2022d).

Ця ініціатива викликала численні запитання. Статут про управління УПЦ не знає такого органу як «зібрання за участі єпископів, священників, монахів та мирян». А це означає, що це зібрання не могло ухвалювати жодних важливих рішень. З іншого боку, було зрозуміло, що члени Синоду свідомо ухилялися від використання слова «Собор», оскільки станом на початок травня

14 єпархіальних центрів УПЦ перебували на тимчасово окупованих територіях.

Синод не назвав точної дати скликання зібрання і не визначив процедури обрання делегатів. Однак, уже за кілька днів після проведення засідання Синоду до єпархій УПЦ було розіслано лист митрополита Онуфрія, у якому вказувалося, що зібрання відбудеться 27 травня у Києві. Після цього почалася активна підготовка до його проведення.

Оскільки не була визначена чітка процедура обрання делегатів, у різних єпархіях їх обирали по-різному. Наприклад, у Сумській єпархії провели загальні збори духовенства, на яких таємним голосуванням у два тури відбулися вибори делегатів. У більшості ж єпархій таких зібрань не проводили – там єпископи самі призначили делегатів.

У період підготовки до зібрання митрополит Онуфрій попросив усіх єпископів представити йому інформацію щодо настроїв духовенства в єпархіях. Тому в тих єпархіях, де проводилися зібрання, на них не тільки обирали делегатів, але й проводили опитування духовенства щодо їхніх поглядів на майбутнє УПЦ. Зокрема, у Сумській єпархії з цього приводу було проведено таємне голосування: 64,5 % опитаних підтримали «необхідність відокремлення від Руської православної церкви та Московського Патріархату шляхом набуття Українською православною церквою канонічної автокефалії», натомість 34,7 % висловилися за «необхідність подальшого збереження єдності та канонічного підпорядкування Української православної церкви Руській православній церкві та Московському Патріархату» (Православна Сумщина, 2022). Цікаво й те, що в результаті таємного голосування від Сумської єпархії делегатами на зібрання було обрано двох священників, які у квітні підписали відкритий лист до предстоятелів помісних православних церков із закликом піддати патріарха Кирила церковному суду.

27 травня у монастирі Феофанія в Києві вранці розпочало роботу анонсоване зібрання. Як свідчать учасники зібрання, відбувалося зібрання в досить відкритій атмосфері. Усі, хто цього бажав, отримали можливість висловитися. Важливо, що в цьому обговоренні брали участь і представники єпархій із тимчасово окупованих територій (у режимі відеозв'язку). Також на зібранні були зачитані звернення, які отримав митрополит Онуфрій із різних єпархій. Сам він повідомив, що переважна більшість тих, хто скерував до нього звернення, висловилися за повне відокремлен-

ня УПЦ від Московського патріархату. Внаслідок цього зібрання дійшло висновку про необхідність внесення змін до Статуту про управління УПЦ. Однак такі зміни має право вносити Собор єпископів УПЦ з наступним затвердженням Собором УПЦ (за участі єпископів, священників, ченців та мирян). У зв'язку з цим зібрання підтримало пропозицію в той самий день провести спочатку засідання Св. Синоду, надалі Собор єпископів, а потім Собор УПЦ. Фактично це означало, що присутні на зібранні делегати підтримали ідею перекваліфікувати це зібрання в Собор УПЦ, але за умови дотримання статутної процедури скликання і проведення такого Собору (яка передбачає, що попередньо потрібно провести Собор єпископів).

Далі події розвивалися з блискавичною швидкістю. Було проведено екстрене засідання Св. Синоду, потім одразу Собор єпископів і, нарешті, близько 17:00 почав роботу Собор УПЦ.

Як на мене, головним результатом Собору стало внесення принципових змін до Статуту про управління УПЦ. Але, на жаль, досі офіційно ці зміни не оприлюднені. Щоправда, до всесвітньої мережі Інтернет потрапив текст нової редакції Статуту УПЦ. Учасники Собору у приватному спілкуванні підтвердили, що це і є та сама версія Статуту, яку схвалив Собор 27 травня. Тому ми вже можемо зробити огляд цих правок.

Отже, що змінилося у Статуті про управління УПЦ? Зі Статуту забрали всі положення, які встановлювали зв'язок Української православної церкви з Руською православною церквою. Зокрема, зі Статуту забрані пункти про те, що УПЦ «з'єднана з помісними православними церквами через Руську православну церкву» (розділ I, п. 3)¹, що УПЦ є «самокерованою частиною Руської православної церкви» (розділ I, п. 5), що УПЦ «у своєму управлінні керується постановами Архієрейського Собору Руської Православної Церкви від 25-27 жовтня 1990 року» (розділ I, п. 4), що Предстоятель УПЦ після обрання має отримувати благословення Московського патріарха (розділ V, п. 2, 16), що ім'я Московського патріарха має «підноситися за богослужінням у всіх храмах та монастирях Української Православної Церкви» (розділ V, п. 5), що Київський митрополит є постійним членом Св. Синоду РПЦ (розділ V, п. 8), що Собор УПЦ має дбати про збереження «канонічної єдності з Руською Православною Церквою» (розділ II, п. 6 б) та

¹ Тут і далі ми даємо посилання на стару версію Статуту за виданням: (Статут, 2008).

про втілення в життя рішень Соборів РПЦ (розділ II, п. 6 в), що Собор єпископів УПЦ «діє на підставі ... постанов помісних і архієрейських соборів Руської православної церкви» (розділ III, п. 5).

Лише у першому пункті загальних положень (у новій редакції) зазначено, що УПЦ є незалежною та самокерованою згідно з грамотою патріарха Алексія II від 1990 року. Це єдина згадка про московського патріарха, яка лишилася в Статуті УПЦ. Але якщо переглянути текст грамоти, врученої у 1990 р. тодішньому Київському митрополитові Філарету, то стає очевидним, що вона має занадто загальний характер². У ній нема положень про те, яким має бути внутрішній устрій та управління УПЦ. Тому й посилення на цю грамоту, очевидно, лише засвідчує, що УПЦ свою сучасну історію веде від 1990 р. Тим самим, збережено певну спадковість в житті УПЦ. До того ж, тепер до цього пункту Статуту додано положення про те, що керівний центр УПЦ розташований у Києві.

Окрім змін до Статуту, Собор УПЦ ухвалив постанову (Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ, 2022е). У ній також є кілька важливих положень, які в майбутньому обов'язково мають бути імплементовані до тексту Статуту. Так, зокрема, у постанові зазначено, що Собор «мав міркування про відновлення мироваріння в Українській православній церкві» (п. 6). Також Собор вирішив активізувати місію УПЦ за кордоном серед українських біженців і вимушених переселенців (п. 8).

І ще одна важлива деталь: у неділю, 29 травня, Блаженніший митрополит Онуфрій під час богослужіння у Києво-Печерській Лаврі поминав усіх предстоятелів помісних церков (за винятком тих, які визнають сьогодні ПЦУ).

Поминання за богослужінням усіх предстоятелів помісних церков, право на мироваріння та створення закордонних парафій – усе це є атрибутами автокефальності. Отже, рішення Собору від 27 травня фактично задекларували повну незалежність УПЦ. При цьому ані в новій редакції Статуту, ані в постанові Собору слово «автокефалія» не вживається.

Як ми зазначали вище, однією з серйозних проблем для УПЦ була фактична втрата нормального зв'язку з 14 єпархіальними центрами, які опинилися на тимчасово окупованих територіях. Представники цих єпархій брали участь в роботі Собору у дистанційному форматі. Вже під час Собору представники єпархій Криму та Донбасу заявили, що вони не погоджуються з запропо-

² Повний текст грамоти див. у: Журнал Московской Патриархии 1991, с. 11.

нованими змінами до Статуту та не бажають розривати зв'язок із Московським патріархом.

Саме для того, щоби вирішити проблему цих єпархій, в постанову Собору було внесено окремий пункт (п. 7), яким встановлювався особливий порядок управління на період воєнного стану. У ситуації, коли зв'язки між єпархіями та церковним керівним центром ускладнені або відсутні, Собор надав єпархіальним архієреям «право самостійно ухвалювати рішення щодо тих чи інших питань єпархіального життя, що належать до компетенції Священного Синоду або Предстоятеля Української православної церкви, з подальшим, при відновленні можливості, інформуванням священноначалля». Цілком очевидно, що зразком для цього рішення став добре відомий указ патріарха Тихона (Беллавіна) від 20 листопада 1920 р., яким встановлювався порядок тимчасового вищого церковного управління в умовах тодішньої громадянської війни (Митрофанов, 1995, с. 86–88).

Варто зазначити, що рішення, ухвалені 27 травня на Соборі УПЦ в Києві, викликали негативну (хоча і стриману) реакцію з боку керівництва РПЦ. Вже двічі після 27 травня скликали засідання Св. Синоду РПЦ у Москві. Фактично двічі була повторена вимога, щоб УПЦ представила нову версію свого статуту на затвердження патріархові Кирилу. Окрім того, 7 червня Св. Синод РПЦ перевів єпархії УПЦ у Криму в безпосереднє підпорядкування патріарха Кирила та заявив про створення Кримської митрополії РПЦ. Також московський Синод висловив підтримку тим єпископам, священникам і мирянам УПЦ, які виступають за збереження єдності УПЦ з РПЦ та продовжують під час богослужіння поминати Московського патріарха (Русская православная церковь, 2022с).

Отже, хоча на даний момент РПЦ утрималася від прямого засудження рішень, ухвалених на Соборі УПЦ, все ж цілком очевидно, що напруга у взаєминах між УПЦ та Московською патріархією буде зростати.

Підсумки та перспективи

Як бачимо, протягом 100 днів війни УПЦ пройшла серйозну внутрішню еволюцію. І її предстоятель, і духовенство та миряни засуджують військову агресію Росії проти України та висловлюють незгоду з заявами й діями патріарха Кирила, який повністю став на бік російської армії.

Опинившись у перші два місяці війни в ситуації складної внутрішньої кризи, УПЦ у травні зробила рішучий крок, щоби цю кризу подолати. Собор УПЦ 27 травня не тільки заявив про незгоду з патріархом Кирилом, але й статутно оформив відокремлення УПЦ від Московського патріархату. Але й учасники Собору, і численні вірники УПЦ розуміють, що процес набуття повної незалежності УПЦ ще далекий від завершення. Тривають бойові дії, відсутня нормальна комунікація з багатьма єпархіальними центрами, Кримські єпархії вже офіційно відокремилися від УПЦ. На даний момент немає офіційної реакції інших помісних церков на рішення, ухвалені в Києві 27 травня.

І все ж, Собор УПЦ 27 травня став серйозним проривом. Можна сказати, що УПЦ внутрішньо визначилася. Собор чітко висловив небажання УПЦ надалі перебувати у складі Московського патріархату. При цьому залишаються невирішеними численні питання подальшого функціонування УПЦ. Собор підтвердив усі попередні рішення УПЦ про засудження дій Константинопольського патріарха та жодним чином не пом'якшив позиції щодо ПЦУ. Отже, і надалі залишається розірваним спілкування УПЦ з Константинопольською, Александрійською, Кіпрською та Елладською Церквами. Не зрозуміло, як будуть далі розвиватися взаємини між УПЦ та московським церковним центром.

УПЦ ще має вирішити цілу низку непростих завдань як свого внутрішнього життя, так і позиціонування себе у світовому православ'ї. Тому цей нарис варто закінчити багатокрапкою...

Посилання

Арестович, А. (2022) *Когда закончится война, отдаст ли Украина Крым и Донбасс*, Ахметов. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://www.youtube.com/watch?v=ZHUPeK-maXg&t> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Верховна Рада України (2022a) *Проект Закону про заборону Московського патріархату на території України*. [Електронний ресурс]. Доступно за: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73998 [Дата перевірки: 10.10.2022].

Верховна Рада України (2022b) *Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо заборони діяльності релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана*

такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України. [Електронний ресурс]. Доступно за: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74008 [Дата перевірки: 10.10.2022].

Городоцька територіальна громада (2022) *Розпорядження міського голови № 18 від 28.02.2022 «Про заборону діяльності Української Православної Церкви Московського Патріархату на території Городоцької міської ради Львівської області»*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://horodok-rada.gov.ua/node/12396> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Дорогань, А. (2021) «ФСБ в рясах». Як російські спецслужби діяли під прикриттям Московського патріархату? [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://www.radiosvoboda.org/a/okupacia-krimu-moskovsky-patriarkhat/31122625.html> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Євлогій, митр. (2022) *Розпорядження № 5 по Сумській єпархії Української Православної Церкви*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://portal-pravoslavie.sumy.ua/eparhiya/dokumenty/rozporядzhennya/2022/rozporядzhennya-n-52.html> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Журнал Московской Патриархии (1991), № 2.

Київська духовна академія і семінарія (2022) «Хресний хід УПЦ у Маріуполі»: як це було. [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://kdais.kiev.ua/event/interview-20052022> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Кирилл, патр. (2022a) *Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к архипастырям, пастырям, монашествующим и всем верным чадам Русской Православной Церкви*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5903795.html> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Кирилл, патр. (2022b) *Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Неделю о Страшном Суде после Литургии в Храме Христа Спасителя*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5904390.html> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Кирилл, патр. (2022c) *Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Неделю 4-ю Великого поста после Литургии в главном храме Вооруженных сил РФ*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5914188.html> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Львівська єпархія УПЦ (2022) *Духовенство Львівської єпархії звернулося до митрополита Філарета з листами про термінове скликання Архієрейського Собору УПЦ* [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://upc.lviv.ua/publikatsiji/1918-dukhovenstvo-lvivskoj-eparkhiji-zvernulosya-do-mitropolita-filareta-z-listami-pro>

[terminove-sklikannya-arkhierejskogo-soboru-upts](#) [Дата перевірки: 10.10.2022].

Малин. Міська територіальна громада (2022) *Рішення 25-ї сесії 8-го скликання Малинської міської ради Житомирської області*. [Електронний ресурс]. Доступно за: https://malyn-rada.gov.ua/sites/default/files/documents/pryynyati_rishennya_25_sesiyi.zip [Дата перевірки: 10.10.2022].

Митрофанов, Г. (1995), *Русская Православная Церковь в России и эмиграции в 1920-е годы*. Санкт-Петербург.

Мостиська міська рада (2022) *Громада Української православної церкви у Мостиськах прийняла рішення про вихід зі складу УПЦ*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://mostyska-gromada.gov.ua/news/1649342246> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Омельченко, Г. (2019) *Агентура КДБ-ФСБ-РПЦ в Україні: чого ми не знали про добре знайомі обличчя*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3505/188/137127/м> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Онуфрій, митр. (2022a) *Звернення Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Онуфрія до вірних та до громадян України*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/02/24/zvernennya-blazhennishogo-mitropolita-kijivskogo-vsijeji-ukrajini-onufriya-virnix-ta-gromadyan-ukrajini/?fbclid=IwARoA-ovw6tbNaFnbA8MOLGkUp7BUOhxTr-HIYU3oSD3JBW7ffpiOHv5ogaE> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Онуфрій, митр. (2022b) *Слово Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Онуфрія на відкритті зібрання єпископів, священників, монахів та мирян Української Православної Церкви*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/05/27/slovo-blazhennishogo-mitropolita-kijivskogo-i-vsijeji-ukrajini-onufriya-na-vidkritti-zibrannya-jepiskopiv-svyashhenikiv-monaxiv-ta-miryan-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi/> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Онуфрій, митр. (2022c) *Звернення Блаженнішого Митрополита Онуфрія з приводу ситуації навколо Маріуполя*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/04/21/zvernennya-blazhennishogo-mitropolita-onufriya-z-privodu-situaciji-navko-lo-mariupolya> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Онуфрій, митр. (2022d) *Обращение Блаженнейшего Митрополита Онуфрия к Президенту Российской Федерации Путину В.В. в связи с ситуацией вокруг города Мариуполя*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/05/08/>

[obrashhenie-blazhennejshego-mitropolita-onufriya-k-prezidentu-rossijskoj-federacii-putinu-v-v-v-svyazi-s-situaciej-vokrug-goroda-mariupolya](#) [Дата перевірки: 10.10.2022].

Пінчук, А. (2022) *Міжнародний церковний трибунал*. [Електронний ресурс]. Доступно за: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=5012948892114452&id=100001981718431 [Дата перевірки: 10.10.2022].

Подольак, М. (2022) *Українська Православна Церква займає відмінну від РПЦ позицію*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/03/31/ukrajinska-pravoslavna-cerkva-zajmaje-vidminu-vid-rpc-poziciyu-mixajlo-podolyak> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Православна Сумщина (2022) *На загальних зборах духовенства Сумської єпархії проведено обговорення канонічного статусу Української Православної Церкви з урахуванням виключних умов, створених війною*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://portal-pravoslavie.sumy.ua/novini-eparhii/duhovenstvo-sumskoi-eparhii-upc-obgovorilo-kanonichniy-status.html> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Русская православная церковь (2022a) *В Неделю о Страшном Суде Предстоятель Русской Церкви совершил Литургию в Храме Христа Спасителя*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5904377.html> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Русская православная церковь (2022b) *В Неделю Торжества Православия Предстоятель Русской Церкви совершил Литургию в Храме Христа Спасителя*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5908322.html> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Русская православная церковь (2022c) *Журналы Священного Синода от 7 июня 2022 года*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5934527.html> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Сапожко, І. (2022) *Московський патріархат під заборонаю!* [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://www.facebook.com/i.sapozhko/posts/pfbidoryhrRMXoyke2LF6yCMVPMqgQsUUzgxKjhpghsLHBp1A6ZiJ4XomaVfbybiXZNwFl> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Семеніхін, А. (2022) *Між ворогом і агентом різниці немає*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://www.facebook.com/Semenikhin/posts/pfbidoTeicFuhyzSBHhx1UK435P5JDcfnyBBA6m88vZWEeM2jTh3iv6jsJjGXy5bcuzYaTl> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Серафим, ієром. (2022) *Осуждаем агрессора и прекращаем поминовение патриарха Кирилла. Обращение духовенства Сумской*

епархиї. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://www.facebook.com/serafim.ieromonah/posts/pfbid0GDp5CUptx7h69JeYkS6gn8mRU1jCFn6gDqgRCWMWxKu2WvAkTbGxVqhαιw3UQnSpl> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ (2022a) *1 000 тонн від Румунської Православної Церкви. Що стоїть за наймасштабнішою допомогою цієї війни?* [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/05/30/1-000-tonn-vid-rumunskoj-privoslavnoj-cerkvi-shho-stojit-za-najmasshtabnishoyu-dopomogoyu-cijeji-vijni-video> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ (2022b) *Заява Української Православної Церкви від 10 березня 2022 року.* [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/03/10/zayava-ukrajinskoji-privoslavnoj-cerkvi-vid-10-bere-znya-2022-roku> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ (2022c) *Звернення Священного Синоду Української Православної Церкви від 28 лютого 2022 року.* [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/02/28/zvernennya-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-privoslavnoj-cerkvi-vid-28-lyutogo-2022-roku> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ (2022d) *Підсумки Священного Синоду Української Православної Церкви від 12 травня 2022 року.* [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/05/12/pidsumki-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-privoslavnoj-cerkvi-vid-12-travnya-2022-roku> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ (2022e) *Постанова Собору Української Православної Церкви від 27 травня 2022 року.* [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-privoslavnoj-cerkvi-vid-27-travnya-2022-roku> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ (2022f) *Президент подякував УПЦ за допомогу в організації гуманітарного коридору в Маріуполь.* [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/03/12/prezident-podyakuvav-upc-za-dopomogu-v-organizaciji-gumanitarnogo-koridoru-v-mariupol> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ (2022h) *Українська Православна Церква допомагає в організації гуманітарного коридору в Маріуполь.* [Електронний ресурс].

Доступно за: <https://news.church.ua/2022/03/12/ukrajinska-pravoslavna-cerkva-dopomagaje-v-organizaciji-gumanitarnogo-koridoru-v-mariupol> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Стефанчук, Р. (2022) *Шансів у будь-якої проросійської партії більше не буде*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ruslan-stefanchuk-shansov-lyuboy-prorossiyskoy-1650837541.html> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Українська православна церква (2008) *Статут про управління Української Православної Церкви, ухвалений Архієрейським Собором Української Православної Церкви 21 грудня 2007 року*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <http://orthodox.org.ua/article/statut-pro-upravl%D1%96nnya-ukra%D1%97nsko%D1%97-pravoslavno%D1%97-tserkvi-o> [Дата перевірки: 10.10.2022].

Хаварівський, У. (2022) *Огляд законопроектів про заборону Московського Патріархату в Україні*. [Електронний ресурс]. Доступно за: https://risu.ua/oglyad-zakonoprojektiv-pro-zaboronu-moskovskogo-patriarkhatu-v-ukrayini_n128163 [Дата перевірки: 10.10.2022].

Щоденний Львів, (2018) *Московський патріархат включений у мережу ФСБ, – релігієзнавець у Львові*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://dailylviv.com/news/polityka/moskovskiy-patriarkhat-vklyuchenyi-u-merezhu-fsb-relihiieznaveets-u-lvovi-66925> [Дата перевірки: 10.10.2022].

References

Arestovich, A. (2022) *Kogda zakonchitsya voyna, otdast li Ukraina Krym i Donbass, Akhmetov*. [online] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=ZHUPeK-maXg&t> [Accessed 10 October 2022].

Verkhovna Rada Ukrayiny (2022a) *Proekt Zakonu pro zaboronu Moskovs'koho patriarkhatu na terytoriyi Ukrayiny*. [online] Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73998 [Accessed 10 October 2022].

Verkhovna Rada Ukrayiny (2022b) *Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro svobodu sovisti ta relihiyni orhanizatsiyi» shchodo zaborony diyal'nosti relihiynykh orhanizatsiy (obyednan), yaki vkhodyat do struktury (ye chastynoyu) relihiynoyi orhanizatsiyi (obyednannya), kerivnyy tsentr (upravlinnya) yakoyi znakhodytsya za mezhamy Ukrayiny v derzhavi, yaka zakonom vyznana takoyu, shcho zdiysnyla viyskovu ahresiyu proty Ukrayiny ta/abo tymchasovo okupuvala chastynu terytoriyi Ukrayiny*. [online] Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74008 [Accessed 10 October 2022].

Horodetska terytorialna hromada (2022) *Rozporyadzhennya miskoho holovy № 18 vid 28.02.2022 «Pro zaboronu diyalnosti Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy Moskovskoho Patriarkhatu na terytoriyi Horodetskoyi miskoyi rady Lvivskoyi oblasti»*. [online] Available at: <http://horodok-rada.gov.ua/node/12396> [Accessed 10 October 2022].

Dorohan, A. (2021) «FSB v ryasakh». *Yak rosiyski spetssluzhby diyaly pid prykryttyam Moskovskoho patriarkhatu?* [online] Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/okupacia-krimu-moskovsky-patriarkhat/31122625.html> [Accessed 10 October 2022].

Yevlohiy, mytr. (2022) *Rozporyadzhennya № 5 po Sumskiy yeparkhiyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy*. [online] Available at: <http://portal-pravoslavie.sumy.ua/eparhiya/dokumenty/rozporyadzhennya/20222/rozporyadzhennya-n-52.html> [Accessed 10 October 2022].

Zhurnal Moskovskoy Patriarkhii (1991), № 2.

Kyyivska dukhovna akademiya i seminariya (2022) *Khresnyy khid UPTS u Mariupol»: yak tse bulo*. [online] Available at: <http://kdais.kiev.ua/event/interview-20052022> [Accessed 10 October 2022].

Kirill, patr. (2022a) *Obrashcheniye Svyateyshego Patriarkha Kirilla k arhipastyryam, pastyryam, monashestvuuyushchim i vsem vernym chadam Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi*. [online] Available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5903795.html> [Accessed 10 October 2022].

Kirill, patr. (2022b) *Slovo Svyateyshego Patriarkha Kirilla v Nedelyu o Strashnom Sude posle Liturgii v Khrame Khrista Spasitelya*. [online] Available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5904390.html> [Accessed 10 October 2022].

Kirill, patr. (2022c) *Slovo Svyateyshego Patriarkha Kirilla v Nedelyu 4-yu Velikogo posta posle Liturgii v glavnom khrame Vooruzhennykh sil RF*. [online] Available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5914188.html> [Accessed 10 October 2022].

Lvivska yeparkhiya UPTs (2022) *Dukhovenstvo Lvivskoyi yeparkhiyi zvernulosya do mytropolyta Filareta z lystamy pro terminove sklykannya Arkhiyereyskoho Soboru UPTs*. [online] Available at: <http://upc.lviv.ua/publikatsiji/1918-dukhovenstvo-lvivskoji-eparkhiji-zvernulosya-do-mitropolita-filareta-z-listami-pro-terminove-sklykannya-arkhierejskogo-soboru-upts> [Accessed 10 October 2022].

Malyn. Miska terytorialna hromada (2022) *Rishennya 25-yi sesiyi 8-ho sklykannya Malynskoyi miskoyi rady Zhytomyrskoyi oblasti*. [online] Available at: https://malyn-rada.gov.ua/sites/default/files/documents/prynyati_rishennya_25_sesiyi.zip [Accessed 10 October 2022].

Mitrofanov, G. (1995), *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v Rossii i emigratsii v 1920-ye gody*. Sankt-Peterburg.

Mostyska miska rada (2022) *Hromada Ukrayinskoyi pravoslavnoyi tserkvy u Mostyskakh pryynyala rishennya pro vykhid zi skladu*. [online] Available at: <https://mostyska-gromada.gov.ua/news/1649342246> [Accessed 10 October 2022].

Omelchenko, H., (2019) *Ahentura KDB-FSB-RPTS v Ukrayini: choho my ne znaly pro dobre znayomi oblychchya*. [online] Available at: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3505/188/137127/M> [Accessed 10 October 2022].

Onufriy, mytr. (2022a) *Zvernennya Blazhennishoho Mytropolyta Kyiivskoho i usiyeyi Ukrayiny Onufriya do virnykh ta do hromadyan Ukrayiny*. [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/02/24/zvernennya-blazhennishoho-mitropolita-kijivskogo-vsijeji-ukrajini-onufriya-virnix-ta-gromadyan-ukrajini/?fbclid=IwARoA-ovw6tb-NaFnbA8MOLGkUp7BUOhxTr-HIYU3oSD3JBW7ffpiOHv5ogaE> [Accessed 10 October 2022].

Onufriy, mytr. (2022b) *Slovo Blazhennishoho Mytropolyta Kyiivskoho i usiyeyi Ukrayiny Onufriya na vidkrytti zibrannya yepyskopiv, svyashchenyiv, monakhiv ta myryan Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy*. [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/05/27/slovo-blazhennishoho-mitropolita-kijivskogo-i-vsijeji-ukrajini-onufriya-na-vidkrytti-zibrannya-jepiskopiv-svyashhenyiv-monakhiv-ta-miry-an-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi/> [Accessed 10 October 2022].

Onufriy, mytr. (2022c) *Zvernennya Blazhennishoho Mytropolyta Onufriya z pryvodu sytuatsiyi navkolo Mariupolya*. [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/04/21/zvernennya-blazhennishoho-mitropolita-onufriya-z-pryvodu-situaciyi-navkolo-mariupolya> [Accessed 10 October 2022].

Onufriy, mitr. (2022d) *Obrashcheniye Blazhenneyshego Mitropolita Onufriya k Prezidentu Rossiyskoy Federatsii Putinu V.V. v svyazi s situatsiyey vokrug goroda Mariupolya*. [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/05/08/obrashhenie-blazhenneyshego-mitropolita-onufriya-k-prezidentu-rossijskoj-federacii-putinu-v-v-v-svyazi-s-situaciyey-vokrug-goroda-mariupolya> [Accessed 10 October 2022].

Pinchuk, A. (2022) *Mizhnarodnyy tserkovnyy trybunal*. [online] Available at: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=5012948892114452&id=100001981718431 [Accessed 10 October 2022].

Podolyak, M. (2022) *Ukrayinska Pravoslavna Tserkva zaymaye vidminnu vid RPTs pozytsiyu*. [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/03/31/ukrajinska-pravoslavna-cerkva-zajmaje-vidminu-vid-rpc-poziciyu-mixajlo-podolyak> [Accessed 10 October 2022].

Pravoslavna Sumshchyna (2022) *Na zahalnykh zborakh dukhovenstva Sumskoyi yeparkhiyi provedeno obhovorennya kanonichnoho*

statusu Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy z urakhuvannyam vyklyuchnykh umov, stvorenykh viynoyu. [online] Available at: <http://portal-pravoslavie.sumy.ua/novini-eparhii/duhovenstvo-sumskoi-eparhii-upc-obgovorilo-kanonichnij-status.html> [Accessed 10 October 2022].

Russkaya pravoslavnaya tserkov (2022a) *V Nedelyu o Strashnom Sude Predstoyatel Russkoy Tserkvi sovershil Liturgiyu v Khrame Khrista Spasitelya.* [online] Available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5904377.html> [Accessed 10 October 2022].

Russkaya pravoslavnaya tserkov (2022b) *V Nedelyu Torzhestva Pravoslaviya Predstoyatel Russkoy Tserkvi sovershil Liturgiyu v Khrame Khrista Spasitelya.* [online] Available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5908322.html> [Accessed 10 October 2022].

Russkaya pravoslavnaya tserkov (2022c) *Zhurnaly Svyashchen-nogo Sinoda ot 7 iyunya 2022 goda.* [online] Available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5934527.html> [Accessed 10 October 2022].

Sapozhko, I. (2022) *Moskovskyy patriarkhat pid zaboronoyu!* [online] Available at: <https://www.facebook.com/i.sapozhko/posts/pfbidor-yhrRMXoyke2LF6yCMVPMqgQsUUzgxKjhpghsLHbPi1A6ZiJ4XomaVf-bybiXZNwFl> [Accessed 10 October 2022].

Semenikhin, A. (2022) *Mizh vorohom i ahentom riznytsi nemaye.* [online] Available at: <https://www.facebook.com/Semenikhin/posts/pfbidoTeicFuhyzSBHhx1UK435P5JDcfnyBBA6m88vZWEeM2jTh3iv6jsJjG-Xy5bcuzYaTl> [Accessed 10 October 2022].

Serafim, ierom. (2022) *Osuzhdayem agressora i prekrashchayem po-minoveniye patriarkha Kirilla. Obrashcheniye dukhovenstva Sumskoy yeparkhii.* [online] Available at: <https://www.facebook.com/serafim.ieromonah/posts/pfbidoGDP5CUptx7h69JeYkS6gn8mRU1jCFn6gDqgRCWMWxKu2WvAkTbGxVqhaw3UQnSpl> [Accessed 10 October 2022].

Synodalnyy informatsiyno-prosvitnytskyi viddil UPTs (2022a) *1 000 tonn vid Rumunskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy. Shcho stoyit za naymasshtabnishoyu dopomohoyu tsiyeyi viyny?* [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/05/30/1-000-tonn-vid-rumunskoji-pravoslavnoji-cerkvi-shho-stojit-za-najmasshtabnishoyu-dopomogoyu-cijeji-vijni-video> [Accessed 10 October 2022].

Synodalnyy informatsiyno-prosvitnytskyi viddil UPTs (2022b) *Zayava Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy vid 10 bereznia 2022 roku.* [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/03/10/zayava-ukrajijskoi-pravoslavnoji-cerkvi-vid-10-bereznia-2022-roku> [Accessed 10 October 2022].

Synodalnyy informatsiyno-prosvitnytskyi viddil UPTs (2022c) *Zvernennya Svyashchennoho Synodu Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy*

vid 28 lyutoho 2022 roku. [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/02/28/zvernennya-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-28-lyutogo-2022-roku> [Accessed 10 October 2022].

Synodalnyy informatsiyno-prosvitnytsky y viddil UPTs (2022d) *Pidsumky Svyashchennoho Synodu Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy vid 12 travnya 2022 roku*. [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/05/12/pidsumki-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-12-travnya-2022-roku> [Accessed 10 October 2022].

Synodalnyy informatsiyno-prosvitnytsky y viddil UPTs (2022e) *Postanova Soboru Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy vid 27 travnya 2022 roku*. [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnya-2022-roku> [Accessed 10 October 2022].

Synodalnyy informatsiyno-prosvitnytsky y viddil UPTs (2022f) *Prezydent podyakuvav UPTS za dopomohu v orhanizatsiyi humanitarnoho korydoru v Mariupol*. [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/03/12/prezydent-podyakuvav-upc-za-dopomogu-v-organizacii-gumanitarnogo-korydoru-v-mariupol> [Accessed 10 October 2022].

Synodalnyy informatsiyno-prosvitnytsky y viddil UPTS (2022h) *Ukrayinska Pravoslavna Tserkva dopomahaye v orhanizatsiyi humanitarnoho korydoru v Mariupol*. [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/03/12/ukrajinska-pravoslavna-cerkva-dopomagaje-v-organizacii-gumanitarnogo-korydoru-v-mariupol> [Accessed 10 October 2022].

Stefanchuk, R. (2022). *Shansiv u bud-yakoyi proroziyskoyi partiyi bilsh ne bude*. [online] Available at: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ruslan-stefanchuk-shansov-lyuboy-prorossiyskoy-1650837541.html> [Accessed 10 October 2022].

Ukrayinska pravoslavna tserkva (2008) *Statut pro upravlyannya Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy, ukhvalenyy Arkhiyereyskym Soborom Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy 21 hrudnya 2007 r*. [online] Available at: <http://orthodox.org.ua/article/statut-pro-upravl%D1%96nnya-ukra%D1%97nsko%D1%97-pravoslavno%D1%97-tserkvi-o> [Accessed 10 October 2022].

Khavarivskyy, U. (2022) *Ohlyad zakonoprojektiv pro zaboronu Moskovskoho Patriarkhatu v Ukrayini*. [online] Available at: https://risu.ua/oglyad-zakonoprojektiv-pro-zaboronu-moskovskogo-patriarkhatu-v-ukrayini_n128163 [Accessed 10 October 2022].

Shchodenny Lviv, (2018) *Moskovskyy patriarkhat uklyuchenyy u merezhu FSB, – relihiyeznave ts u Lvovi*. [online] Available at: <https://dailylviv.com/news/polityka/moskovskiy-patriarkhat-vklyuchenyi-u-mere-zhu-fsb-relihiyeznave ts-u-lvovi-66925> [Accessed 10 October 2022].